

פתח דבר

ליאורה בילסקי

באחד באוגוסט 2010 קיבלה ממשלת ישראל החלטה המאשרת את גירושם של כ-400 ילדי מהגרי עבודה והורים. ילדים אלה, שאינם עומדים בקריטריונים שקבעה הממשלה לקבלת מעמד קבע בישראל, נמצאים בלבו של ויכוח ציבורי סוער. התומכים בהחלטה הציגו את המיועדים לגירוש כ"איום קיומי" על אופייה היהודי של המדינה. מנגד התפתח שיח ציבורי ביקורתי, שהצליח לגייס בתוך זמן קצר ביותר אנשי ציבור ורוח, המבסס את הדרישה שלא לגרש על זהותם הישראלית של הילדים וכן גם על החובה המוסרית המוטלת על העם היהודי לזכור את ההיסטוריה היהודית של הגירה ופליטות. ויכוח זה נוגע בשורשי המתח שמגלמת חוויית הפליטות היהודית, חוויה אשר מולידה, לפחות לכאורה, חובות מוסריות מתנגשות לחיזוק האופי הלאומי של המדינה מחד גיסא ופתיחת שערי הארץ לפני הגר המתדפק עליהם מאידך גיסא. ואולם התמקדות הוויכוח המוסרי בגורלם של הילדים, שבניגוד להוריהם, קל לראותם כישראלים מבחינה תרבותית, הצליחה לטשטש ואף להסתיר את היעדר הדיון הציבורי בשאלות הליכה של מהות האזרחות הישראלית ובהיעדרה של מדיניות הגירה. בימים אלה החלטת הגירוש עדיין לא יצאה לפועל.

במרכז גיליון זה נמצאים מהגרים ופליטים. הפליט היהודי מאירופה הנאצית נפגש בה עם הפליט האפריקני, רעולות מוסלמיות באירופה נפגשות עם רעולות יהודיות מבית שמש, הלבנטיני פוגש את הכנעני. במזוודותיהם הם מביאים עמם מקצועות, אמונות ורעיונות. הם מדברים בשפות זרות הדורשות תרגום. ואכן רבים מן המאמרים בגיליון עוסקים בשאלה של תרגום, תרגום מילולי אבל גם תרגום בין-תרבותי. הם שואלים כיצד ניתן להעביר רעיונות ממקום למקום ומתרבות פוליטית אחת לַמְשָׁנָה? מה נשמר בתרגום? מה הולך לאיבוד? ומהם התנאים אשר מבטיחים קליטה של רעיונות זרים? ילדי מהגרי העבודה למשל, איבדו את הזהות התרבותית של הוריהם בדרכם לזכות בזהות ישראלית "כשרה" ומאידך גיסא, הליך תרגום חד-כיווני זה מותיר את המאבק למען ילדי מהגרי העבודה בתחום המוכר של תפיסת האזרחות הישראלית ואינו מצליח לאתגר אותה.

מאמרו של איתמר מן, הפותח את הגיליון, מפגיש בין הפליט היהודי מגרמניה הנאצית לבין מבקש המקלט האפריקני המתדפק על שערי מדינת ישראל. נקודת המוצא לדיון היא מאמרה של חנה ארנדט "אנו פליטים" (1943), אשר בו הצביעה על מגבלותיה של מדינת הלאום ביחס לזרם הפליטים ההולך וגובר בשלהי מלחמת העולם השנייה. בניגוד לג'ורג'יו אגמבן, אשר ביקש לראות במאמר של ארנדט קריאת כיוון רדיקלית המציבה במרכז החשיבה

הפוליטית את הפליט במקום האזרח, מן מציע להנכיח את הסיפור האישי-הביוגרפי העומד בבסיס המאמר של ארנדט. הוא מסרב לברוח אל ההכללה וההפשטה שבהן מתאפיין משטר הפליטים הבינלאומי, ומתעקש להשמיע דווקא את קולו הזר, האחר והלא-מוכן של פליט אפריקני יחיד הבורח מאימת קללתו של הג'וג'ו. "פליטות בגוף ראשון" מבקשת להחזיר את הקול היהודי שבו כתבה ארנדט — קול המתאר חוויה של מיעוט לאומי-אתני-דתי החותר תחת הגיון מדינת הלאום — ולחברו אל המציאות הפוליטית העכשווית.

מאמרה של ליאת קוזמא מבקש לחזור אחורה בזמן אל פלשתינה של שנות השלושים כדי לבחון את המפגש שקרה אז בין רעיונות הרפורמה המינית ממרכז אירופה ומזרחה לבין היישוב העברי. תנועת הרפורמה המינית היתה מורכבת מרופאים רדיקליים, פעילים למען הפלות, קומוניסטים ופעילים למען זכויות, ורבים ממבשריה היו יהודים. הם נרדפו על ידי הנאצים ורבים נכלאו או אולצו לעזוב את גרמניה. אלו מהם שהגיעו לישראל הביאו עמם את רעיונות הרפורמה המינית. הזירות להפצת הידע החדש היו "תחנות עצה" (שלוש הראשונות הוקמו בתל-אביב ב-1931), טורים בעיתונים, וספרים שתורגמו לעברית. הספרות המינית דרשה אוצר מילים חדש, ובין המתרגמים היה המשורר (והרופא) שאול טשרניחובסקי. ואולם כפי שטוענת קוזמא, משהו חשוב הלך לאיבוד בתרגום. האלמנט הרדיקלי שאפיין את התנועה בגרמניה עומעם ודעך. המאמר מנסה להסביר מדוע הגירת האנשים והרעיונות לא הביאה לפריחה של רפורמה מינית רדיקלית בתל-אביב.

גם במוקד מאמרה של טלי שיף עומד התרגום. המאמר מבקש להבין את פרויקט הלבנטיניות של ז'קלין כהנוב כפרויקט תרגום של מושג הלבנטיניות מההקשר של קהילת מיעוטים בקהיר להקשר של חברה יהודית ריבונית בישראל. שיף טוענת כי "כהנוב לא ראתה בלבנטיניות דרך לשמר דגם חיים קוסמופוליטי. להפך, היא ביקשה להציב את הלבנטיניות בתור מצע לאומי לזהות הריבונית הישראלית המתעצבת". כלומר, תנאי להצלחת התרגום היה התאמתו לתנאים הפוליטיים החדשים של יהודים בישראל. תרגום הרעיון להקשר פוליטי של בניין אומה מתגלה כרצוף קשיים. כיצד לגשר בין הצורך ביצירת שייכות לבין הכרה בהיעדר אפשרות עקרונית להשתייך? המאמר בוחן נדבך חשוב להצלחתה של פעולת תרגום רעיונות: קיומה של כמה מתווכת. במקרה של כהנוב היה זה כתב העת *קשת* בעריכתו של אהרן אמיר אשר יצר מפגש בין הלבנטיניות לכנעניות.

בניגוד לאידיאל הלבנטיני של פתיחות וחליפין עם תרבויות האזור והעולם, מאמרה של שחר שדה עוסק בעלייתו לגדולה של היגיון חלופי, היגיון של הפרדה וחלוקה בין שטחים ובני אדם. זהו ההיגיון העומד בבסיס פרויקט הקמת "גדר הפרדה" אשר עליו החליטה ממשלת ישראל בשנת 2002. שדה בוחנת לדון בנושא מזווית חדשה: שתיקתם ושיתוקם של רוב ארגוני הסביבה הישראלים לנוכח הקמת הגדר. היא שואלת כיצד ניתן ליישב בין שתיקת הארגונים ביחס לגדר לבין מחויבותם לצדק סביבתי חוצה גבולות, ומציעה לחפש את התשובה בניתוח התנאים של ייבוא או תרגום תפיסת הקיימות הסביבתית אל המציאות הישראלית. שדה מסרטטת את "הקו הירוק של הירוקים" ומצביעה על כך

שבתהליך הגירת רעיון הצדק הסביבתי לישראל נמחק הקשר העמוק בינו לבין תפיסות של תמיכה בשלום וזיהוי עם ארגוני שמאל וזכויות אדם. לטענתה, הגבלה זו מאפשרת לארגוני הסביבה להגיע אל לב הקונסנזוס הישראלי. ואולם יש לתהליך תרגום כזה מחיר של איבוד העוקץ הרדיקלי של התנועה.

בעוד שבעבור שדה קיים מתח ואפילו סתירה בין השיח חוצה הגבולות של רעיון הקיימות הסביבתית לבין שתיקתם הצורמת של ארגוני הסביבה לנוכח הקמת "גדר הביטחון", בעבור גדי אלגזי הסתירה הזו היא לב לבה של מורשת קולוניאלית המקיימת אחדות דיאלקטית בין שימור קפדני של הטבע לבין ניצולו האינטנסיבי ("אקולוגיזם קולוניאלי"). זוהי גם התזה העומדת בבסיס מאמרה של שאלני רנדריה המתורגם כאן, "תוכניות גלובליות ועולמות-חיים מקומיים". רנדריה קוראת לפתח ראייה של המצב הפוסט-קולוניאלי כממשיך הקולוניאליזם בדרכים אחרות. היא מציגה את מקרה שמורת יער גיר בהודו, אשר בו כוחות מקומיים ופעילים חברתיים נעזרים בנציג המובהק של הגלובליזציה, הבנק העולמי, כדי לערער את סמכות מדינת הלאום. במסה ביקורתית שכתב אלגזי הוא מבקש לתרגם את תוכנותיה של רנדריה למציאות הישראלית על ידי חקר המקרה של יער חיראן אשר בו נחשפים פניה המורכבים והסותרים של פעולת שימור הטבע בישראל. נטיעת יערות משמשת לקידום מדיניות של התיישבות ופיתוח דורסניים המסלקת בהדרגה את התושבים הבדואים המקומיים, והסוכן המדינתי הממונה על כך הוא לא אחר מ"הסיירת הירוקה".

כמו המנגנונים הסביבתיים המשמשים לשמר את השליטה הקולוניאלית בעידן הפוסט-קולוניאלי, גם מאמרו של ערן פישור מבקש לחשוף כיצד שיח הטכנולוגיה הרשתי מכסה על המשך הפקרתו של העובד לניצול קפיטליסטי. כיסוי והסתרה אלו נעשים על ידי הדגשה חוזרת ונשנית של אופיו המשחרר ומפחית הניכור של השוק הטכנולוגי החדש (על ידי המקום הרב שהוא נותן ליצרניות, מימוש עצמי, עבודה מותאמת אישית ועוד) וכך מוסט המבט מבעיית הניצול הנמשך.

שלא כמו יהודי אירופה בראשית המאה הקודמת אשר ביקשו להיטמע בתוך מדינת הלאום המודרנית על ידי השלת פרטי לבוש ומאפיינים מסורתיים, נשים מוסלמיות באירופה כיום בוחרות להתכסות ברעלה ודורשות להתקבל אל הגוף האזרחי מתוך קבלת אחרותן. תופעה זו שעמדה בבסיס "ויכוח הרעלה" בצרפת ובמקומות אחרים עומדת במרכז עיונה של תמר אלאור, אשר מבקשת לבחון אותה לאור מופע מקומי בלתי צפוי שלה: "הרעולות מבית שמש". למרות הפיתוי לערוך השוואה פשוטה בין המקרים במונחים של קבלה או אי-קבלה של כיסויי הראש והגוף הנשי במרחב הציבורי, אלאור מבקשת לעמוד דווקא על ההבדל בתגובות כדי לנתח משטרי אזורות שונים ואת דרכי שליטתם בנשים ובמיניותן. בניגוד לצרפת, שם הוויכוח התמקד בספֶרה הציבורית של בתי הספר, בישראל משטר האזורות עובר דווקא דרך הבית והמשפחה. כמו בוויכוח הציבורי בישראל לגבי גירוש מהגרי עבודה שהתמקד בילדים ובמשפחותיהם ולא בנושא העקרוני של היעדר מדיניות הגירה כוללת, כך

גם ניסיון המדינה לפקח על "הרעולות מבית שמש" עובר דרך המרחב הפרטי של הבית, המשפחה, והגדרת התפקיד הנורמטיבי-ממוגרד של נשים ישראליות כאמהות. מהו מרחב הפעולה וההתנגדות של נשים במשטר פוליטי פטריארכלי? השאלה עומדת גם במוקד מאמרה של שירה סתיו. בניגוד לוויכוח הרעלה, שבו הסמל האפיל על קולן של נשים ממשיות, סתיו בוחנת מהלך הפוך של ניסיון להחזיר את הסמל (הפאלוס) לממדיו הגופניים. סתיו מציבה במרכז דיונה את הטאבו העתיק על גילוי עריות בין אבות לבנות. היא מזהה מלכוד שעומד לפני נשים כאשר "הן האיסור על גילוי עריות בין אב לבתו והן הפרת האיסור הזה פועלים כדי לשמר את המבנה הפטריארכלי בכלל ואת שליטתו של האב בבתו בפרט". האם יש מוצא מן המלכוד? סתיו מבקשת למצוא אותו בעזרת קריאות פמיניסטיות חתרניות בסיפור בנות לוט. לטענת סתיו "הישארותו של האב בשדה הסמלי האגופני היא שמאפשרת לו להסתיר את תשוקתו ולהכחישה ואילו חשיפתה של התשוקה נותנת לה ייצוג בשפה, וכך ומאפשרת להתמודד אתה ואף לחיות עמה ובצדה בלי הכרח לממשה במעשה".

"האפיסטמולוגיה של הארון", הפרק הראשון בספרה החשוב של איב קוסופסקי סדג'וויק, אשר הלכה לעולמה באפריל 2009, מתורגם כאן לראשונה במלואו ומלווה במסה מבארת פרי עטם של עמליה זיו ואיל גרוס. האפיסטמולוגיה של הארון עוסק בניחוח מבנה אחר של הסתרה וחשיפה ביחס לזהות הגיית, מבנה אשר כונה על ידי סדג'וויק "הסוד הגלוי". סדג'וויק מפנה את תשומת הלב אל מגבלות החשיבה הבינארית על היציאה מן "הארון הגייתי" ומבקשת להחליפה בהבנה דינמית יותר. היא בוחרת לעשות זאת דרך חיבור בין טקסטים משפטיים עכשוויים לבין סיפור מגילת אסתר. בשני המקרים מדובר במאפיין זהות הניתן להסתרה ומכאן בבחירה של האדם מתי ולפני מי להיחשף. זה אחד החידושים בתיאוריה של סדג'וויק שאינה מקבלת קטגוריות זהות קבועות ומקובעות, ומקדמת את האפשרות האתית של הזדהות מעבר לשונות. כפי שכותבים גרוס וזיו "סדג'וויק היא דוגמה מובהקת לפוטנציאל הגלום בהזדהות חוצת גבולות זהות, פוטנציאל שהיא ראתה בו יסוד מרכזי בזהות הקווירית עצמה".

השאלה האתית עומדת גם במרכז מאמרו של חגי כנען. כנען מבקש לחזור אל משנתו של עמנואל לוינס העוסקת בפנייה של הפנים, אשר פותחים לפנינו ממד של אחרות רדיקלית המחייבת ראייה מסדר אחר. בעוד שבעבור לוינס "זוהי ראייה ללא דימוי", כנען מבקש להראות דווקא את הפנייה של הדימוי. האם לדימוי יש פנים? למי הוא פונה? וכיצד ניתן להחזיר לדיון בדימוי את הממדים האתיים שלו? ה"אחרות" של הזר אשר עומדת במרכז מאמריהם של רבים מן הכותבים בגיליון מקבלת כאן תפנית חשובה. תחנות המסע של כנען הן דימויי גרפיטי, ציורי הפנים של Klone הפזורים לאורך רחובות תל-אביב המדמים דמות היברידית, ספק אדם ספק זאב. ההקשבה ל"אחר" שעומדת בבסיס מאמצי התרגום של הכותבים השונים בגיליון זה זוכה להבהרה חדשה כאשר אנו עוסקים דווקא בפנים של דימוי שאינו מבקש מאתנו דבר. על מה מבוססת אתיקה של הכרה בפני האחר? האם על

מציאת קווי דמיון ל"אחר"? ואולי על צמצום האחרות ליסודות משותפים אוניברסליים? ומה מאפשר לקהילה פוליטית לפתוח את שעריה בפני אחרותם של נשים, מיעוטים פוליטיים, מהגרים ופליטים? האם השפה על כפל פניה – הציבורי והפרטי היא המפתח להבנת הפנייה של האחר? ואולי, כפי שמציע כנען, דווקא כפל פניה של פעולת הפנייה הוא שפותח לפנינו אפשרויות הבנה חדשות?

* * *

זהו הגיליון הראשון של *תיאוריה וביקורת* בעריכתי. קודמיי בתפקיד, עדי אופיר ויהודה שנהב, ביססו את מקומו ומעמדו של *תיאוריה וביקורת* ככתב העת המוביל בחשיבה פוליטית ביקורתית בישראל. קיבלתי לידי כתב עת חי ותוסס עם קהילת כותבים וקוראים מן הטובות בארץ. כעורכת אני מחויבת להעמקת השיח הביקורתי מתוך פתיחתו לתחומי דעת וידע נוספים. כרך זה מציין עשרים שנה לכתב העת. זוהי נקודת זמן חשובה המאפשרת קבלת פרספקטיבה וכן גם המשך חיפוש דרך לעתיד. בהרצאה שניתנה לציון עשרים שנה לכתב העת, המתפרסמת בכרך זה, מתארת מיכל בן-נפתלי את נפתולי המסע שעשה כתב העת במונחים של שפה: המרידה בשפת הקודש והניסיון ליצור שפת חולין אשר תאפשר ביקורת פוליטית. בן-נפתלי מציעה להבין את המהלך שעשה כתב העת במונחים פסיכואנליטיים של מרד בנים באבות. ואולם גם בעבורה משהו חשוב הולך לאיבוד במהלך ה"תרגום": "האם אפשר לדבר בלשון הקודש כמו בשפה זרה? האם אפשר לחלופין לחרוג מן העברית בעברית, לנהוג בה מתוך ניכור, או להפוך שפה זרה אחרת לאלמנט פועל בתוכה? כלום מי שבוחר לעקוף כך את מוקשיה של העברית לא יאבד מניה וביה רקמה אֶפְקְטִיבִית והכרחית לכל מסירה?"

בבחירת המאמרים לגיליון זה ביקשתי לברר את אפשרויות החשיבה הביקורתית בעידן הגלובלי בעזרת התמה המשותפת של ה"תרגום". החיבור בין דיון בהוויה פוליטית מקומית לבין רעיונות ותיאוריות שהתפתחו במקומות אחרים עשוי לשחרר אותנו ממגבלות המוסכמה, אך הוא נושא גם סכנה של השטחה ואי-היענות לחד-פעמיותה ולייחודה של התופעה הנחקרת. בעזרת פיתוח כלים ביקורתיים לחקר מושג התרגום שבו עוסקים רבים מהכותבים והכותבות בגיליון ביקשתי לבחון מחדש את אחד מאדני המחקר הבין-תחומי. מהי משמעות התרגום הבין-תרבותי? האם מדובר ביחסים פשוטים של מקור והעברה, ואולי ההעברה התרבותית עצמה משנה את המקור? אילו תנאים של פתיחות דרושים כדי לשמר את הזרות של המקור במהלך התקבלותו? מתוך המאמרים בגיליון מתגלה תמונה מורכבת של התרגום כפעולה הדורשת יצירת מילים חדשות ובמות מתווכות, אך גם הבנה של הקשרים תרבותיים, היסטוריים ופוליטיים. הבנת הקשר בין הגירה לתרגום יכולה לעזור לנו להשתחרר מתפיסה מכנית של התרגום כפעולה של העברת תוכן נתון משפה לשפה ולהחליפה בתפיסה דינמית של תרגום כתנועה במרחב ובזמן המחברת בין משמעויות, בין זהויות, ובין ארצות. אני רואה במפעל תרגום המאמרים וכן במדור "בין

ספרים" במות חשובות לחיזוק אותה מחויבות של כתב העת. מדור הספרים בעריכתו של ניצן ליבוביץ' כולל הפעם שלוש סקירות – של עודד היילברונר, צבי בן-דור בנית, וגדעון כ"ץ. שתיים מהן מוקדשות לספרים בנושא הציונות וההיסטוריה הישראלית מנקודת מבט כללית ואוטוביוגרפית, ואילו השלישית עוסקת בצד הוויזואלי של הקולוניאליזם האירופי. החל מגיליון זה גם יעלו לרשת מאמרים נבחרים מכל כרך בתרגום לאנגלית. בהזדמנות זו ברצוני להודות ליו"ר מועצת המערכת וראש מכון ון ליר בירושלים פרופ' גבריאל מוצקין ולחברי המערכת, אשר הפקידו בידי את מלאכת העריכה. תודה מיוחדת לגב' שרה סורני, אשר עזרה והדריכה אותי בחן ובנועם בצעדי הראשונים בתפקידי כעורכת כתב העת.